

Максим Сколуґ

ВИНИКНЕННЯ КОЗАЦЬКО-МОЛДАВСЬКИХ ВЗАЄМИН У XVI СТ.

Розглянуто передумови виникнення козацько-молдавських взаємин, які в подальшому оформилися в постійні походи українських козаків до Молдавського князівства. Зроблено спробу визначення причин козацьких походів до Молдавії та ступінь участі в них місцевого населення.

Ключові слова: українське козацтво, військові походи, Молдавське князівство, молдавське боярство, Османська імперія.

Молдавське князівство з XV ст. було васалом Османської імперії і постійно шукало союзників з метою звільнення своїх земель. Проте тривалий час значної допомоги ззовні воно не отримувало. Угорщини як самостійної держави на той час не існувало. Трансильванія була недостатньо міцною і залежною у своїй зовнішній політиці від Порту, і почасти – від імперії Габсбургів.

Найбільш підходящим союзником виглядала Польща. Для неї турецька загроза в XVI ст. була найбільш реальною. Поміж польської шляхти була впливова сила, яка була схильною до союзу з Молдавським князівством, тому що бачила в ньому своєрідний бар'єр від постійної турецької агресії. Польща іноді висловлювала підтримку князівству в зіткненнях з Туреччиною. Також у середині польської шляхти діяла інша більш сильна течія, яка керувалася прагненням використати несприятливу ситуацію у князівстві і захопити молдавські і, по змозі, валахські землі. З огляду на це, єдиної з Молдавським князівством послідовної антитурецької політики Польське королівство вести не могло [1, с. 278-279].

Складна ситуація у зовнішній політиці була і в самому князівстві. Серед молдавського боярства стосовно зовнішнього курсу сформувалося декілька напрямків. Більшість бояр схилилася до турецького напрямку. Впливовим у другій половині XVI ст. стало пропольськи налаштоване молдавське боярство. Менш впливовою була група бояр, яка орієнтувалася на імперію Габсбургів. Зі зростанням Московського царства, поступово починає формуватися промосковська сила серед молдавських бояр [1, с. 279].

У першій половині XVI ст. почали складатися взаємини українських козаків з населенням Молдавського князівства в сторону спільної боротьби проти татарської та турецької агресії. Зовсім інші стосунки склалися між козаками та молдавськими боярами. В той час українські козаки почали значно впливати на розвиток подій в Україні та в сусідніх державах, включаючи Молдавське князівство. Козацтво не тільки зневажало державні кордони, постійно викликаючи головний біль у своїх номінальних зверхників із Варшави та Вільнюса, а й руйнувало кордони культурні, що розділяли степ і заселені території, християнство та іслам, польську шляхетську демократію й московську автократію. Тому козаки носили широкі шаровари, як і їхні вороги з Османської імперії, голили голови, як їхні кримськотатарські супротивники, і тому їх найвідоміший образ втілено в картинах у вигляді козака Мамаєва, котрий сидить у позі Будди [2, с. 251]. Взаємини козаків з молдавським населенням стали важливою проблемою як зовнішньої політики, так і внутрішнього життя князівства.

В історичній літературі роль та значення молдавських походів козацтва оцінена по-різному. Молдавські літописці XVI та XVII ст. розпочали повідомляти про відносини своєї батьківщини з козаками. Історики XIX ст. про ці зв'язки згадували поверхово (А. Ксенопол, К. Журеску). Н. Йорґа зупинявся на них докладніше, але зменшував їх значення для Молдавії, і загалом про козаків писав лише як про степових розбійників або найманців [3].

Українські історики М. Грушевський [4], В. Доманецький [5] на початку XX ст. подали значний матеріал про походи козаків до Молдавії. Для їхніх праць характерно те, що вони не проводили меж між походами в Крим, Туреччину та Молдавію. Внутрішнє становище Молдавії основної уваги авторів майже не привертало. Велика праця Д. Яворницького [6] подає докладнішу інформацію про участь козаків спільно з молдаванами в походах до князівства і їх значення для українського козацтва.

Темі козацьких походів до Молдавського князівства в подальшому виділяється місце в румунській [7] та радянсько-молдавській [8] історіографії. Козацькій ролі в боротьбі з турецькою агресією приділяли історики радянської України В. Голобуцький [9], М. Алікберлі [10], М. Апанович [11], але вони не цікавилися внутрішнім становищем Молдавського князівства та впливом на нього козацтва.

На противагу дослідникам радянської України, історик з української діаспори Л. Винар [12] докладно описав походи козаків до Молдавського князівства і намагався з'ясувати

значення цих походів для українського козацтва під час їх утвердження на міжнародній арені, а також причини цих походів.

Поміж сучасних істориків, які торкалися цієї теми, варто виокремити С. Леп'явка [13], В. Сергійчука [14] і колективну працю з історії українського козацтва під редакцією В. Смолія [15]. Вони показують значення українського козацтва у міжнародних відносинах, які склалися у протистоянні християнського та мусульманського світів з розігруванням карти в Молдавському князівстві.

Тому історія походів українських козаків та їхній вплив на Молдавію вимагає докладнішого розгляду.

У першій половині XVI ст. північні та центральні землі України входили до складу Великого князівства Литовського, західна частина до Польського королівства. З 1569 р. всі вони фактично відійшли до Польщі зі створенням державного об'єднання під назвою Річ Посполита. Південь України був порожнім. Тут знаходилися господарства та промисли втікачів від пригніченого становища з сусідніх земель, з яких розпочалося формування українського козацтва. Осіле життя у Великому степу внаслідок розбою татар було майже неможливе. Кримські татари, як і турки, не могли існувати без агресивної зовнішньої політики, грабуючи все нові й нові території. Від Криму та берегів Чорного моря татарські загони постійно здійснювали грабіжницькі набіги на українські, польські, литовські окраїни та осіле населення Молдавського князівства, забирали скотину, розоряли та підпалювали житло, а людей зганяли в полон і продавали в неволю [1, с. 280].

Запорозьке козацтво, як військова сила українського народу, сформувалося в боротьбі з внутрішньою польською та українською шляхтою та зовнішнім мусульманським світом (турками і татарами), охороняючи мирне землеробське християнське населення. Виступаючи проти турок та татар, козаки здійснювали походи у володіння кримського хана, спускаючись морем до південних берегів Чорного моря та в райони турецьких фортець Акерман, Бендери, Хотин, тобто в райони, які свого часу були відірвані від слов'янського світу внаслідок монголо-татарської навали та розширення Османської імперії [1, с. 280].

Перебуваючи фактично у стані неперервної війни з кримськими татарами та турками, козаки охоче виступали союзниками будь-якої антитурецької сили. У зв'язку з тим, коли молдавське населення творило спроби вийти з-під зверхності Туреччини, козацтво завжди підтримувало його в цьому. Саме на другу половину XVI ст. припадає формування взаємин українських козаків і молдован. Союз скріплювався ще й тим, що серед козаків було багато вихідців з-за Дністра, саме молдавських селян, які також тікали від феодального гніту. Козацтво, яке складалося переважно з біглих селян (у тому числі і молдавських), становило грізну силу для молдавських бояр [1, с. 281].

Перша згадка про спільні військові дії українських козаків разом з молдаванами проти турок відноситься до 1541 р. Цього року загін козаків разом з військами молдавського господаря розбив турецькі та татарські війська і пройшов від Тягині (нині Бендери) до Акерману (нині Білгород-Дністровський), але в подальшому зазнав поразки від об'єднаних сил Сулеймана I (1520–1566). Залишки козацького загону повернулися до українських земель [16, с. 60].

10 квітня 1541 р. Сулейман I у листі Сигізмунду I (1506–1548) називав українських козаків розбійниками, просив у польського короля ловити у своїх землях та карати козаків, "які мають зносити з молдавськими розбійниками, об'єднуються і завдають нашій державі шкоди" [17, с. 118]. Султан повідомляв польського короля про розправи над тими, хто потрапив до полону, і вимагав від нього нещадно карати козаків.

З цього часу походи українських козаків до молдавських земель та Дунаю стають постійними. Впродовж другої половини XVI ст. козаки здійснили понад 20 значних походів у Молдавське князівство, які заслуговують окремого дослідження. Козаків єднали з цими землями тісні культурні, релігійні, політичні та економічні зв'язки [12, с. 118].

Про участь молдавського населення в антитурецьких походах козаків у другій половині XVI ст. було відомо всім державам, інтереси яких у цих землях збігалися. Польський король Стефан Баторій (1576–1586) писав султанові Мураду III (1574–1595), що серед українських козаків є багато волохів* [18, с. 79]. Про це стверджував і турецький уряд. Великий візир Соколу Мехмет Паша (1565–1579) повідомляв про козацьке військо: "молдовани, волохи та московити об'єдналися з розбійниками, які нанесли багато зла нашим мусульманам" [19, с. 591].

Взаємини козаків та молдавських селян отримали вираз в українському фольклорі. Українські народні пісні розповідають про відвідування козаків молдованами:

*Як прийшли до нас всі волошини.
Всі волошини та всі хороші,
В козаки вони записалися,
З нами побраталися* [20, с. 159].

Українські пісні цього періоду зі співчуттям розповідають про тяжке становище, в якому перебувало населення Молдавського князівства, яке боролось з тими ж зовнішніми ворогами, що й козаки:

* Волохи – східно-романська народність, предки сучасних молдован та румун.

...Що із волохами турок дереться,
А і з татарами волох б'ється [20, с. 160].

У боротьбі з Портою молдавське селянство виступало постійним союзником козаків. Однак тако-го не можна сказати про молдавських бояр та господарів, які неодноразово зраджували козаків та ставали на бік турецького султана або польського короля. Тому численні походи українських козаків до земель Молдавського князівства у другій половині XVI ст. викликали співчуття та підтримку місцевих селян і міської бідноти і породжували стурбованість серед бояр [1, с. 282].

Загальну кількість молдаван, які брали участь у козацьких походах, визначити важко. Зазвичай молдавани фактично не могли потрапити до складу реєстрового козацтва. Іноді все ж таки це траплялося. Наприклад, під час складання реєстру в 1581 р. в одному зі списків серед 500 козаків значилось 6 волохів (молдаван), тобто 1,2 %. Тому в нереєстровому війську їх було значно більше. Якщо брати інші часи, то в реєстрі козаків після Зборівського договору 1649 р. було, за визначенням Ф. Шевченка, близько 230 волохів (молдаван) [21, с. 238].

На перших порах антитурецькі виступи козаків та молдавського населення були епізодичними. Однак у другій половині XVI ст. ситуація змінюється зі збільшенням кількості цих походів у Молдавське князівство. Молдавське населення знаходило в козаках підтримку не тільки в боротьбі проти турків, а й іноді в зіткненнях з власними боярами, відшукуючи нових претендентів серед козацтва на господарський стіл. Такий розподіл сил був звичайним, але не завжди чітким, тому що само козацтво не було однорідним. Серед козацтва виділялася біднота (голота, яка єдналася з молдаванами в їхній боротьбі проти турків та татар і гонитві за здобиччю) та старшина, яка переслідувала зовсім інші цілі [1, с. 282].

З метою проведення докладного дослідження можна припустити, що молдавські походи українських козаків у другій половині XVI ст. – це не типові грабінницькі напади з метою захоплення здобичі. Їх головна причина крилася у природному просуванні українського населення на південь, й козаки намагалися заснувати козацько-молдавську державу як своєрідний бар'єр, що мав захистити українські та молдавські землі від їхніх неспокійних мусульманських сусідів [12, с. 79].

У першій половині XVI ст. виникли передумови для встановлення козацько-молдавських військо-вих взаємин з метою посилення боротьби проти татарських набігів на українські та молдавські землі і контролю річок Дністер та Дунай, татарських шляхів. Українські землі і Молдавське князівство та-кож єдали давні релігійні, економічні та культурні зв'язки, тому значний відсоток православного населення князівства толерувало козацькі походи. Також козацькими ватажками виношувалися пла-ни заснування самостійного Молдавського князівства, незалежного від Туреччини, з можливістю посісти господарський стіл.

Література

1. Мохов Н. А. Молдавия эпохи феодализма (от древнейших времен до начала XIX века) / Н. А. Мохов. — Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964. — 442 с.
2. Frick D. The Circulation of Information about Ivan Vihovs'ky / D. Frick // Harvard Ukrainian Studies. — 1993. — Vol. XVII. — №3/4. — P. 251.
3. Iorga N. Legătur ile rominilor cu rusii apuseni și cu teritoriul zis "Ucrainian" // "An. Ac. Rom". — Vol. XXXVIII. — seria II. — Buc., 1916. — P. 755.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 томах, 12 книгах / М. С. Грушевський. — К. : Наукова думка, 1995. — Т. 7. — 628 с.
5. Доманецький В. Козаччина на переламі XVI–XVII ст. (1559–1603) / В. Доманецький // Записки наукового товариства Т. Г. Шевченка. — Т. 61–64. — Львів, 1905. — 488 с.
6. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: в 3-х томах / Д. І. Яворницький. — Львів : Світ, 1991. — Т. 2. — 392 с.
7. Stănescu E. Colaborarea militară dintre romini și cazaci in ultimul stert al veacului al XVI-lea. — "Studii. Revista de istorie". — 1954. — №3–4.
8. Мохов Н. А. Очерки истории молдавско-украинско-русских связей (с древнейших времен до начала XIX века) / Н. А. Мохов. — Кишинев : Шти-инца, 1961. — 213 с.
9. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. — К. : Вища школа, 1994. — 539 с.
10. Аликберли М. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI – первой половине XVII вв. / М. Алик-берли. — Саратов, 1961. — 360 с.
11. Апанович М. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії / М. Апанович. — Київ, 1961. — 233 с.
12. Винар Л. Р. Козацька України. Вибрані праці / Л. Р. Винар. — Київ – Львів – Нью-Йорк – Париж, 2003. — 677 с.
13. Леп'яко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561–1591) / С. Леп'яко. — Чернігів: Сіверянська думка, 1999. — С. 38–48.
14. Сергійчук В. І. Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття / В. І. Сергійчук. — К. : Україна, 1991. — 253 с.
15. Історія українського козацтва : Нариси : у 2-х тт. / редкол. : В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. — К. : Києво-Могилянська академія, 2006. — Т. 1. — 800 с.
16. Лебеденко О. М. Українське Подунав'я: навч. посіб. / О. М. Лебеденко, А. К. Тичина. — Одеса : Астропринт, 2002. — 208 с.
17. Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. : документы и материалы : в 3-х тт. — Москва : Наука, 1965. — Т. 1 : 1408–1632. — 365 с.
18. Hurmuzaki E. Documente privitoare la Istoria Rominilor. — vol. VIII. — Bucuresti, 1894. — P. 79.
19. Hurmuzaki E. Documente privitoare la Istoria Rominilor. — vol. XI. — Bucuresti, 1900. — P. 591.
20. Антонович В. Б. Исторические песни малорусского народа: в 2-х тт. / В. Б. Антонович, М. П. Драгоманов. — Киев : Типография М. П. Фрица, 1874. — Т. 1. — 379 с.
21. Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. / Ф. П. Шевченко. — К., 1957. — 420 с.

The article deals with the prerequisites of the Cossack Moldavian relations, which later formed a constant trips of the Ukrainian Cossacks to Moldavia. An attempt to determine the causes of Cossack trips to Moldavia and the degree of participation of the local population.

Keywords: Ukrainian Cossacks, military campaigns, the Moldavian principality, Moldavian boyars, the Ottoman Empire.